

2.7.24 Použití substituce při řešení rovnic

Předpoklady: 020507

Pedagogická poznámka: Hodina je pro značné množství studentů příliš náročná, vždy se snažím, aby všichni zkusili alespoň jednu z bikvadratických rovnic na konci. V nejhorsím případě je možné jednu z rovnic vypočítat na začátku příští hodiny.

Co znamená slovo substituce?

- Například metadonová substituce pro závislé na heroinu – místo drogy berou jinou látku.
- Slavná písnička Substitute (Náhražka) od Who.
- Chemická substituce jednoho prvku v molekule druhým.

Substituce = nahrazení.

Př. 1: Vyřeš rovnici $4\left(\frac{2x-3}{3x+1}-2\right)=\frac{2x-3}{3x+1}+3$.

Je to rovnice s neznámou ve jmenovateli – musíme vynásobit výrazem $(3x+1)$, abychom zlomky odstranili $\Rightarrow$ hodně počítání.

Postřeh: neznámá se vyskytuje pouze ve zlomku $\frac{2x-3}{3x+1}$, který se vyskytuje na obou stranách rovnice. Místo zlomku zavedeme novou proměnnou y , s tou vyřešíme rovnici a pak pomocí výsledku dopočteme $x \Rightarrow$ **vyřešíme rovnici pomocí substituce** (ušetříme hodně počítání).

Substituce: $y = \frac{2x-3}{3x+1} \Rightarrow$ Řešíme rovnici: $4(y-2) = y+3$.

$$4y - 8 = y + 3$$

$$3y = 11$$

$$y = \frac{11}{3}$$

Návrat k původní proměnné: $y = \frac{11}{3} = \frac{2x-3}{3x+1} \Rightarrow$ Řešíme rovnici: $\frac{2x-3}{3x+1} = \frac{11}{3}$

Podmínka: $3x+1 \neq 0 \Rightarrow x \neq -\frac{1}{3}$

$$\frac{2x-3}{3x+1} = \frac{11}{3} \quad / \cdot (3x+1)$$

$$3(2x-3) = 11(3x+1)$$

$$6x-9 = 33x+11$$

$$-20 = 27x$$

$$x = -\frac{20}{27}$$

$$K = \left\{ -\frac{20}{27} \right\}$$

Pedagogická poznámka: Vzhledem k tomu, že je to první příklad řešený substitucí, někteří studenti trochu tápou a ve chvíli, kdy určí hodnotu y , mají pocit, že příklad vyřešili. Vysvětlí se to snadno, v dalších příkladech už problémy nemají.

Př. 2: Vyřeš rovnici $\frac{2t}{t+1} + 1 = 6 \frac{t+1}{2t}$.

Postřeh: Proměnná t se vyskytuje pouze ve zlomcích, které jsou si podobné.

Substitute: $x = \frac{2t}{t+1}$, $\frac{t+1}{2t} = \frac{1}{\frac{t+1}{2t}} = \frac{1}{x} \Rightarrow$ Řešíme rovnici: $x + 1 = 6 \frac{1}{x}$.

$$x + 1 = 6 \frac{1}{x} \quad / \cdot x$$

$$x^2 + x = 6$$

$$(x - 2)(x + 3) = 0$$

$$x_1 = 2$$

$$x_2 = -3$$

Návrat k původní proměnné:

Dosadíme x_1 : $x_1 = 2 = \frac{2t}{t+1} \Rightarrow$ Řešíme rovnici: $\frac{2t}{t+1} = 2 \quad / \cdot (t+1)$, podmínka $t \neq -1$

$$2t = 2t + 2$$

$0 = 2$ - to se nerovná $\Rightarrow$ pro $x_1 = 2$ nemáme žádné t .

Dosadíme x_2 : $x_2 = -3 = \frac{2t}{t+1} \Rightarrow$ Řešíme rovnici: $\frac{2t}{t+1} = -3 \quad / \cdot (t+1)$, podmínka $t \neq -1$

$$2t = -3t - 3$$

$$5t = -3$$

$$t = -\frac{3}{5}$$

$$K = \left\{ -\frac{3}{5} \right\}$$

Př. 3: Vyřeš rovnici $(u+1)^2 = 3|u+1| + 10$.

Substitute: $x = (u+1)$ by moc nepomohlo, ale číslo $(u+1)^2$ je vždy kladné stejně jako číslo $|u+1|^2$ (je jedno, jestli znaménko zmizí kvůli absolutní hodnotě nebo kvůli umocnění).

Platí tedy $(u+1)^2 = |u+1|^2$, rovnici můžeme napsat $|u+1|^2 = 3|u+1| + 10$, použijeme substituci $x = |u+1|$. $\Rightarrow$ Řešíme rovnici: $x^2 = 3x + 10$.

$$x^2 - 3x - 10 = 0$$

$$(x - 5)(x + 2) = 0$$

$$x_1 = 5$$

$$x_2 = -2$$

Návrat k původní proměnné:

Dosadíme x_1 : $x_1 = 5 = |u+1| \Rightarrow$ Řešíme rovnici: $|u+1| = 5$.

$|u+1| = |u - (-1)| = 5$ - hledáme čísla, jejichž obraz na číselné ose je od obrazu čísla -1 vzdálen o 5 $\Rightarrow u_1 = 4, u_2 = -6$.

Dosadíme x_2 : $x_2 = -2 = |u+1| \Rightarrow$ Nemá řešení, absolutní hodnota nemůže být záporná.

$$K = \{-6; 4\}$$

Pedagogická poznámka: Substituce předchozího příkladu napadne někoho jen výjimečně, proto není vhodné studenty příliš dlouho trápit.

Pomocí substituce můžeme řešit i rovnice, které bychom jinak nevyřešili.

Př. 4: Vyřeš rovnici $\sqrt{2(x^2 + 7x + 10)^2 - 7} = x^2 + 7x + 11$.

Když rovnici umocníme dostaneme tam i x^4 a nevyřešíme ji.

Substituce: Hodilo by se $y = x^2 + 7x + 10$, ale na pravé straně je něco jiného $\Rightarrow$ musíme pravou stranu upravit $x^2 + 7x + 11 = x^2 + 7x + 10 + 1 = y + 1$.

$\Rightarrow$ Řešíme rovnici: $\sqrt{2y^2 - 7} = y + 1$.

$$\sqrt{2y^2 - 7} = y + 1 \quad /^2$$

$$(\sqrt{2y^2 - 7})^2 = (y + 1)^2$$

$$2y^2 - 7 = y^2 + 2y + 1$$

$$y^2 - 2y - 8 = 0$$

$$(y - 4)(y + 2) = 0$$

$$y_1 = 4 \qquad y_2 = -2$$

Musíme udělat zkoušku:

$$y_1 = 4 \qquad \sqrt{2y^2 - 7} = y + 1$$

$$\sqrt{2 \cdot 4^2 - 7} = 4 + 1$$

$$\sqrt{25} = 5$$

$$5 = 5 \text{ - v pořádku } y_1 = 4 \text{ je kořen rovnice } \sqrt{2y^2 - 7} = y + 1.$$

$$y_2 = -2 \qquad \sqrt{2y^2 - 7} = y + 1$$

$$\sqrt{2 \cdot (-2)^2 - 7} = (-2) + 1$$

$$\sqrt{1} = -1$$

$$1 \neq -1 \text{ - nerovná se } y_2 = -2 \text{ není kořen rovnice } \sqrt{2y^2 - 7} = y + 1.$$

Dále počítáme pouze s $y_1 = 4$.

Návrat k původní proměnné:

Dosadíme y_1 : $y_1 = 4 = x^2 + 7x + 10 \Rightarrow$ Řešíme rovnici: $x^2 + 7x + 10 = 4$.

$$x^2 + 7x + 6 = 0$$

$$(x + 6)(x + 1) = 0$$

$$x_1 = -6 \qquad x_2 = -1$$

$$K = \{-6; -1\}$$

Pedagogická poznámka: Poměrně značné procento studentů neudělá zkoušku a při návratu k původní proměnné počítá i s kořenem $y_2 = -2$. Získají tak rovnici $x^2 + 7x + 10 = -2 \Rightarrow x^2 + 7x + 12 = (x+4)(x+3)$, ze které získají dva „zdanlivé kořeny“ $x_1 = -3$ a $x_2 = 4$.

Př. 5: Vyřeš rovnici $x^4 - 4x^2 + 3 = 0$.

Rovnice s x^4 neumíme řešit, ale můžeme ji zapsat: $x^4 - 4x^2 + 3 = (x^2)^2 - 4x^2 + 3 = 0$, v rovnici pak vystupuje pouze x^2 .

Substitute: Použijeme $y = x^2$. $\Rightarrow$ Řešíme rovnici: $y^2 - 4y + 3 = 0$ obyčejná kvadratická rovnice.

$$y^2 - 4y + 3 = 0$$

$$(y-3)(y-1) = 0$$

$$y_1 = 3$$

$$y_2 = 1$$

Návrat k původní proměnné:

Dosadíme $y_1: y_1 = 3 = x^2$. $\Rightarrow$ Řešíme rovnici: $x^2 = 3$.

$$x^2 - 3 = 0$$

$$(x + \sqrt{3})(x - \sqrt{3}) = 0$$

$$x_1 = -\sqrt{3}$$

$$x_2 = \sqrt{3}$$

Dosadíme $y_2: y_2 = 1 = x^2$. $\Rightarrow$ Řešíme rovnici: $x^2 = 1$.

$$x^2 - 1 = 0$$

$$(x+1)(x-1) = 0$$

$$x_3 = -1$$

$$x_4 = 1$$

$$K = \{-\sqrt{3}; -1; 1; \sqrt{3}\}$$

Př. 6: Vyřeš rovnici $4x^4 - 5x^2 - 9 = 0$.

Rovnice s x^4 neumíme řešit, ale můžeme ji zapsat: $4x^4 - 5x^2 - 9 = 4(x^2)^2 - 5x^2 - 9 = 0$, v rovnici pak vystupuje pouze x^2 .

Substitute: Použijeme $y = x^2$. $\Rightarrow$ Řešíme rovnici: $4y^2 - 5y - 9 = 0$ obyčejná kvadratická rovnice.

$$4y^2 - 5y - 9 = 0$$

$$y_{1,2} = \frac{-b \pm \sqrt{b^2 - 4ac}}{2a} = \frac{-(-5) \pm \sqrt{(-5)^2 - 4 \cdot 4 \cdot (-9)}}{2 \cdot 4} = \frac{5 \pm \sqrt{169}}{8} = \frac{5 \pm 13}{8}$$

$$y_1 = \frac{5+13}{8} = \frac{18}{8} = \frac{9}{4}$$

$$y_2 = \frac{5-13}{8} = -\frac{8}{8} = -1$$

Návrat k původní proměnné:

Dosadíme $y_1: y_1 = \frac{9}{4} = x^2$. $\Rightarrow$ Řešíme rovnici: $x^2 = \frac{9}{4}$.

$$x^2 - \frac{9}{4} = 0$$

$$\left(x + \frac{3}{2}\right)\left(x - \frac{3}{2}\right) = 0$$

$$x_1 = -\frac{3}{2} \qquad x_2 = \frac{3}{2}$$

Dosadíme y_2 : $y_1 = -1 = x^2 \Rightarrow$ Tady nenajdeme žádné kořeny, neexistuje číslo, které je po umocnění na druhou záporné.

$$K = \left\{-\frac{3}{2}; \frac{3}{2}\right\}$$

Př. 7: Petáková:
strana 128/cvičení 74 b) d) e) f)

Shrnutí: Při substituci nahradíme složitější výraz novou neznámou a tím zjednodušíme rovnici. Po vyřešení zjednodušené rovnice se musíme vrátit k původní proměnné.